

УНІВЕРСАЛЬНА
ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА

ІВАН ФРАНКО

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

УНІВЕРСАЛЬНА ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА — № 18

ІВАН ФРАНКО

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ГОЛОВСОДВИХ НАРКОМСВИТИ РЕКОМЕН-
ДУВАВ ДЛЯ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

Василіянин о.¹ Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців Василіян, славу гумориста. То чесна, щира, одверта душа, що в кожне товариство вносить якийсь подув² легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч і не садиться на дотеп, як це чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось би, радше до меланхолії, як до веселости, накліннім чоловікові.

Така слава попередила о. Телесницького ще, мабуть, перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли

¹ О., отець, нап - отець — піп.

² Подув — візвня, подмух.

ми, діти-школярі, скінчивши другу класу, мали роз'їжджатись на вакації. наш учитель о. Красицький сказав нам:

— Ну, на другий рік будете мати господарем класи о. Телесницького. Золота душа! Буде вам добре з ним. Одного лише боюсь, щоб ви, такі урвителі, не надуживали його доброти та не розвезлися, як циганські пуги.

— Ні, ні, ми цього не зробимо! — кричали ми радісно, і в тій щасливій надії роз'їхались додому.

Слідуючого шкільного року третя класа нормальної школи була незвичайно численна. По інавгураційнім¹ богослуженню нас завели до великої кімнати, цензор² Заяць порозміщував нас у лавках відповідно до росту — менших панеред, а більших назад: одна лавка, що стояла окремо за залізною піччю боком до всіх інших, лишалася порожня. Ми їй не допитували в цензора, чому це так. Ми недарма були третьокласники, і знали, що це, по давно заведеному ще єзуїтами звичаю, «осляча лавка», так сказати, карна колонія класи. Кому то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилину думав про це. У класі було шумно, весело: вакаційне повітря ще не вивітрило з наших голів, а до того надія на такого доброго

¹ Інавгураційний — весільний, святочиний.

² Цензор — старший учень, доглядач.

господаря класи окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, деякі ходили по середині, і навіть сам цензор Заяць відложив на бік свою звичайну повагу, тим більше, що він властиво й не був іще офіційально іменованим цензором, бо це залежало від нового господаря класи.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оновіщаючи початок години, залопотіли в коридорі поквапні кроки якихось зацізнених школярів, почулися якісь крики, стукання дверима — і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговлиці, вискльиві окрики продавців «Свіжі сиріки!»¹, квік поросят та скрип бійківських немазаних щиродерев'яних возів, які славились тим, що в них нема ані одного цвяшка залізного. Діти в класі вже не важились говорити голосно, ані ходити з лавки до лавки: де-де чути ще веселі шепти, притишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить по середині та глядить, чи всі сидять у такому порядку, як він посадив їх.

— Книжки під лавку! Руки на лавку! — командує він. — Цет! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче,

¹ Свіжі сиріки — свіжі паріжки з сиром.

ближче до дверей нашої класи... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна¹ постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошковата фігура з широким, видовженим якомсь наперед, мов конячим, лицем, чорним, мов щітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним широким поясом, але роблена якомсь, мов не на його міру, здавалося — заширока на нього, так що його худе тіло телімбалося в ній, мов доспіле горохове зерно в розбухлім зеленім іще стручку.

Лице фігури робило якесь жалісливе вражіння не то голодного, не то хворого чоловіка. Джерела веселости, тої, що пливе з доброго чоловіколюбного серця в лиці нового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

— Ну, хлопці, — промовив о. ректор, веливши нам сісти, говорив, розуміється, польськи, бо це тоді, ще за так званої германізації (це, що тут оповідано, діялося в 1864 році), була, не знаю, чи згоря наказана, чи з власної привички заведена урядова мова в школі о. о. Василян, — маєте тут

¹ Заживний — одгодований.

нового вчителя й господаря класи, о. Телесницького. Буде вас учити польської, руської¹ й німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, щоб мені не жалувався на вас. Я знаю, ви хлопці порядні й не будете робити йому прикрости. Ну, отже! — з цим словом, яке мало заступати німецьке «also», що ним о. Барусевич любив сипати що-хвилі у своїй звичайній, байдуже, чи польській, чи руській розмові, він подав руку новому вчителю, супроводив його до ступнів «градуса» — підвищеної дощаної платформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська катедра, а з другого, ближче вікна, — чорна таблиця, — і, відповівши кивком голови на наш поклін, виявлений вставанням із місця, вийшов із класи.

II

— Ну!

Це було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Стояв на градусі високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої ряси розвернулися й під нею видно було чорні, брудні штани, виущені у високі халяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горляний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселости, то проте

¹ Руської — української.

ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди¹, а потім, зирнувши гостро по класі, озвався:

— А то що? Чого смієтесь?

Ми затихли.

— Хіба я вам дозволив сміятися? Хто вам дозволив сміятися? — допитував він, гостро позираючи по класі.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин торішнього вчителя, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

— Я тут господар класів! — мовив він із повагою, яка декому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. — Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лише тоді сміятися, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Дехто в класі всміхався.

— Halt²! Ти там! Як називаєшся? — скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна.

Ученик сказав своє ім'я і прізвище.

— Ти чого смієшся?

¹ Реверенда — ряса, понівеський одаг.

² Halt — німецьке стій.

— Я не сміюся.

— Як то ці? Адже я бачив.

— Я нехотячи.

— Нехотячи? Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї «хотячи», бо я заставлю тебе нехотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталогу¹, знайомлення вчителя з учениками, розсаджування по місцях. О. Тересницький зрештою що до цього останнього пункту на разі прийняв розсадження, доконане цензором Заяцем, при чім затвердив його також на цензорстві.

— Ну, а тепер перейдемо до книжки! Пасамперед німецьке.

Ми повиймали книжки. Вчитель викликав учеників за чергою й велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тимчасом широкими кроками ходив по класі, вимахував руками, кивав головою, а, коли хто помилився в читанню, підханував насмішливо помилку, повторяв її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури.

— Ага! Der Gèssell!² Der Gèsell! — кричав він. — А, може, там є der Gisell, der Gósell, der Gàsell, га? Ану, подивися!

— Ні, нема, тільки der Gèsell.

¹ Каталог — реєстр, список.

² Der Gesell — німецький товариш.

— Тільки der Gesell! Га, га, га! То диво. А, може, там є der Gesell?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при цьому слові й чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття про те, як акцентується¹ німецьке слово der Gesell, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя й мовив несміло:

— Та... я не знаю. Може, і der Gesell.

— А, видиш! Нарешті доглунався! Ну, отже: der Gesell! Читай далі.

Коли б ми були старші та й розумілися на психології, ми були б швидко зміркували, що головним, а, може, і єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, тої гризької плин², що тече з жовчевого усposоблення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої³ вдачі, з хорого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького, то не для нас страва, що в ньому криється щось злюбне та завидюще, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода й звалює його на землю або

¹ Акцентуватися — наголошуватися.

² Плин — рідина, теч.

³ Упосліджати — нехтувати.

стромляє кимаччя¹ між колеса б'іжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалось. Цей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лише тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та це були лише початки, згідно невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так. О. Телесницький кричав, сердився іноді, говорив киннами та наєміхами там, де б треба було пояснень та добродушної терпеливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до Василянських новаків та пан-отців, що замість пояснень часто мали «наци», а замість добродушної терпеливості різки,— і о. Телесницький міг видатись нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави, як гуморист, як забавний учитель, він поки-що не виправдав. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалось, що він хорий, що йому чогось не стає; його лице видавалось іноді аж жовтим. Часто у хвилях

¹ Кимаччя — палки.

сердитости він закусував свої тонкі безкровні губи й оглядався довкола, немов шукав чогось або когось, на кім би міг зірвати свою злість.

І ще одне. Хоча це була третя класа нормальної, по-теперішньому людової¹ школи вищого, міського типу, і ми ледве дійшли у граматиці до деклінацій² та кон'югацій³, то все-таки ми, особливо ті, що мали бистріше око й не дримали в часі науки, мали нараз нагоду переконатись, що о. Телесницький навіть для цього низесенького ступеня розпоряджав⁴ замалим засобом знання. Арифметичні задачі, подані в нашій *Rechnungsbuch*'у⁵, робили йому труднощі; навіть з відмінами слів та з розрізненням частин мови він не все вмів дати собі ради.

Одна з таких його помилок привела мене вперше в конфлікт із о. Телесницьким. Учень, що сидів обік мене, викликаний з німецького, мав перекласти речення: *Im Sommer herrscht grosse Hitze*⁶. Він переклав його польськи. Далі йшло речення: *In der Hitze spazieren ist schädlich*⁷. Учень заплутався.

— В го... в горо...

¹ Людової — з народньої. (польської)

² Деклінація — відміна речівників.

³ Кон'югація — відміна дієслова.

⁴ Розпоряджати — орудувати.

⁵ *Rechnungsbuch* — заличник.

⁶ В літі панує велика спека. *Hitze* — спека.

⁷ У спеку гуляти шкідливо.

— Ну, що? Як же буде: In der Hitze?
— В горонцем¹.
— Як, як?
— В горонцу.
— Га, га, га! Як, як?
— В го... го... горонцосі,— пробулькотів збитий з пантелику хлопець.

— Га, га, га!— зареготався о. Телесницький.— Як ти відміняєш, як? Ану, відміняй за порядком!

— Горонцо, горонцса...

Знов вибух реготу вчителя.

— Після якого взірця відміняєш це слово.

Хлопець не знав, що відповісти. О. Телесницький став перед ним.

— Ну, ну! Після якого взірця? Так, як tato².

— Ні.

— Ну, то, може, так, як мама?

— Ні.

— Так, як osiol³?

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі сльози.

— Ну, що ж, не видобуду з тебе? Ось, але ж це слово відміняється так само, як зіпно⁴. Отже, сьомий відмінок від зіпно як буде?

¹ В гарячому. Через технічні умови передаємо польські слова в українській транскрипції.

² Батько.

³ Осел.

⁴ Зіпно.

— W zinnie.

— A від горонцо.

В го... горо...

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося проти тої паралелі. Він розпучливо озирнувся довкола, а нарешті промовив рішуче:

— В горончце¹.

Тут о. Телесницькому не стало терцю. Він ухопив хлопця за вухо, покрутив його так, що цей поневолі витягнув високе «ай», і крикнув:

— Але ж «в горонцє», тумане! В горонцє! В горонцє! Запам'ятай собі це.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

— Ну, а ти чого хочеш? — запитав о. Телесницький.

— Прошу отця професора, горонцо не відміняється, — вицалив я.

— Як то не відміняється?

— Це не іменник ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відміняються.

— Так? — протягнув о. Телесницький. — А «zinnno» відміняється чи ні?

Я став мов розбрикане теля, що стукнеться лобом о стіну

¹ В сарачці.

— Відміняється.

— А бачиш! А як же ти перекладеш: die Hitze?

— Упав¹.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький — Упав, упав, упав! — і, повторюючи це слово кумедним руським виговором, він бігав, майже скакав по класі. — Га, га, га! Упав! Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, віднині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось тут! Ану, забирайся з цього місця! Переносися до тої лавки, там, коло печі!

І він показав осяччу лавку. А сам побіг до таблиці, вхопив крейду й на боковій стіні тої лавки, на самій її середині написав великими буквами **УПАВ**.

— Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написано! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитись, чи випрошуватись. Я, сказавши правду, не розумів ситуації², і мовчки перенісся на своє нове місце. У класі зробився невеликий гамір; дехто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи це був дотеп, жарт о. професора, чи кара, а коли кара, то за яку провину?

¹ Польське — снека.

² Ситуація — став речей.

IV

Та десь так за тиждень за два по початку курсу о. Телесницький виявив вповні свій талант. Це був талант *sui generis*¹, будь-що-будь незвичайний. До його повного заманіфестування² допомогла одна, здавалось би, проста й незначна річ. Одного дня підчас години, не знати як і відки, в руках о. Телесницького появилася невеличка тростинка. Тонкий, може, на півметра довгий шматок звичайної гішпанської тростини. Ми не бачили, щоб він, входячи до класи, мав її в руках. Аж підчас години, здається, підчас німецьких вирав, не знати як і відки, вона появилася в нього. Мабуть, була досі захована в халяві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завважили її появу. Ми всі писали щось під диктандо³ о. професора, і коли він, диктуючи, зі звичайним своїм розмахом ходив по класі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора й побачили в його руці тростинку.

Розуміється, вид цього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанню; навпаки, можна сказати, що цей вид якось навіть

¹ *Sui generis* — своєрідний (з латин.).

² Заманіфестування — виявлення.

³ Диктандо — диктура.

немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замилювання¹ до мудрости, диктованої о. Телесницьким.

Але в самій поставі², в голосі, настрою та успособленню о. Телесницького ми завважили виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відбивали блиск, його рухи — живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно, любувався якоюсь думкою, може, якимись споминами, що будилися в його душі при свисті тростинки. А скінчивши диктування, він підійшов до одного ученика в одній із задніх лавок, глянув на його розкритий зошит і, не кажучи ані слова, хльоснув його з усієї сили по зігнутих до писання плечах.

— Ой - ой - ой! — скрикнув не так, може, з болю, як із перестрашу хлопець.

— Га, га, га! — зареготався над його головою о. Телесницький. — А ти як написав *vergeben*!

— F - e - r - g - e — слезезував³ ученик.

— А фау! А фау! А фау! — навчав о. Телесницький, покріплюючи кожну научку новим ударом тростинкою по плечах.

— Та я вже знаю! Знаю! Знаю! — кричав хлопець.

¹ Замилування — любов.

² Постава — постать.

³ Слебезувати — читати ледве, по складах.

— Течер знаєш, але це тобі на завтра, на післязавтра, і присно і во віки віків амінь!— жартував о. Телесницький по-українськи й далі періщив бідного хлопця, а сам реготався, мов божевільний.

— Прошу отця професора!— благав ученик, крутячись на місці, а далі дав нирка і сховався під лавку.

— Зараз вилазь!— кричав учитель.

— Не вилізу, бо отець професор мене заб'ють,— говорив переляканий хлопець з-під лавки.

— Не бійся, вже не буду бити.

Ученик виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, сіймав за волосся і почав товкти його головою до лавки.

— Це за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, три гудзи на чолі! Маєш мені носити їх до завтра. Га, га, га! Не смій ані змити, ані стерти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірить учителя, розсердить, розлютить його. Але де там! Доконали цього огидного знущання над хлопчиком, наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по класі.

Отже, то, щоб ви знали, — говорив він докторальним¹ тоном, немов витягаючи сенс

¹ Докторальний — навчаючий.

моральний¹ із того, що власне сталося, — що vergeben, verjagen, verzeihen, verleihen і інші подібні слова мають на початку v, а не f. Хто ще знає таке слово?

— Verdregen! Verderben! Vermindern! — лунали голоси з різних лавок.

— Fertig! — сказав мій сусід із осячної лавки.

— Га? Що? — сховився о. Телесницький. — Хто то сказав fertig?

— Козакевич.

— Козакевич? Ти? Як пишеться fertig?

— На початку еф.

— А пощо ж ти крикнув?

— Та я не знав, чи воно подібно до тамтих, чи ні.

— Так? То ти будеш мене на сміх підіймати?

І тростинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу.

Відтепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів підчас шкільних годин. Він мав пишну забаву, що, очевидно, додавала йому гумору, апетиту й здоров'я. Він входив у класу, мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдсятеро хуткіше гуляла його тростинка. То, значить, не та перша, маленька, жовта, що показала

¹ Сене моральний — моральне поучення.

нам о. Телесницького в його новій ролі. Ця перша не витримала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла інша, блідо-солом'яної барви, густо суковата і значно грубша. Ця була любіша нащому катові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів поставав дужчий крик, писк, лемент — і о. Телесницький серед того вереску та некла бігав по класі, регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговорюючи. Він особливо любив гострити свій дотеп на прізвищах своїх — не знаю — чи учеників, чи жертв.

— Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи козаче, отаманом будеш!

І тростинка в роботі, чи була яка причина, чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосиллий і мав тоненький, вислихий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

— Ов, ти, мабуть, не від козаків походиш, а від кози. Козю - козію - козію, бе! Козю - козію - козію, бе!

І б'є її кобується несвіцьким вереском дитини. А покине цього, дивись, за пару хвилин вчепиться Мороза за якусь помилку в таблиці множення і вже знов жартує:

— Мороз, боже його помнож! А ти як множиш, га? Neun mal neun ist neun und neunzig¹, так? А einmaleins! А einmaleins!

¹ Дев'ять помножити на дев'ять є дев'яност дев'ять.

А einmaleins!¹ Я вас буду вчити! Я вам покажу!

А коли, було, його рука втомиться і йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по класі, солодко всміхається, дивлячись на перелякані залякані лиця дітей! Чим більше було таких лиць у класі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

— Прийдіте, мучениці і праведниці!— приговорював він, немов присолюючи болючі рани своїх жертв.— Прийдіте, слака праведна, слака прелюбезна. Перший Мороз хотів би добре сісти, та не мож! Правда, Морозе? Другий Карнак чує, що її у нього щось не так. Третій Скрипук чує, що задок занух. Четвертий Матківський, і в того фелєр² таківський. П'ятий Ортинський дістав за свій розум дитинський. Шостий Федермесер, і в нього ist nicht besser³. А сьомий Алерганд дістав mit starker Hand⁴.

По кількох неділях⁵ такої практики довів класу до того, що діти справді туманіли зо страху й поступи в науці були чим-раз гірші. Хоч усі вчилися й силкувалися як мога встерегтися побоїв, але ніяка шильність не

¹ А один помножити на один!

² Фелєр — з німецьк.— помилка, хибя.

³ Не краще.

⁴ Сильною рукою.

⁵ Неділя тиждень.

помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але, переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до класу в надії на ласку божу, що ану ж як-небудь страшний василіянин не догляне, не «вирве» їх, або зовсім не ходили до школи по кілька днів, волюючи¹ за неоправдану не-присутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька днів свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містом, ніж наїдатися страху й відбирати кару день-у-день. А в класі тимчасом стояла ненастанна тривога, лунав і крик, і плач, і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт отця-гумориста.

У

Ми жили ввесь час, мов у тумані. Хлоп'ячі веселощі зникли: діти ходили, мов приголомшені, пасовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загалом заборонені й навіть карались інколи; та ученики третьої класу того року, коли їм здебільше були до якої забави, то хіба до такої, що починалася й кінчалася бійкою. Билися між собою, билися

¹ Волюти — вважати за краще.

по вулицях із термінаторами¹, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті щоденні побойовища в класі; здається, що так, бо чутка була, що деякі багатші купці, бачучи, що їхні діти приносять день-у-день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли це не допомогло нічого, повідбирали своїх дітей із школи. Дехто грозив скаргою до суду, але на вигнання справи не було надії: биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії, а особливо елементарної. Що до себе знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день-по-день цілий рік, врзалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було, коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, захаюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилля, гілляки, цвіти, все, що можна знівечити, б'ю й січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за це, бо я в своїй вандалській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні — буряки, квасолі, помідори та іншу городовину. Надто вночі я зривався, кричав, рецитовав²

¹ Термінатор — учень, що вчиться ремесла.

² Рецитувати — говорити напам'ять.

лекції, а потім плакав, просився, так що «цьоця»¹ не могла видержати зо мною і не раз будила мене штурханцями, питаючи напівдобродушно, а напівсердито:

— Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре, і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне²: між катедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулічим поглядом вибирав собі жертви, тоб-то викликав до питання, звичайно тих, що мали найбільше заляканий вираз лиця і в яких, по його словах, малювалося на лиці нечисте сумління — він мав звичай викликати відразу перед градус десять або дванадцять учеників і доти питав та мучив їх, доки всі за чергою не покуштували його тростини — отже кажу, між катедрою і моєю, цеб-то «ослячою», лавкою стояла кругла залізна ніч з масивним, може, на півметра високим підмурованням, і закривала мою лавку перед його зором, так що ми, громадяни цієї лавки, згідно рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно аж тоді, коли він по перших екзакуціях³ попадав у веселий настрій, збігав із градуса й починав, жартуючи та підскакуючи, та

¹ Цьоця — тітка.

² Догідний — вигідний.

³ Екзакуція — скарання.

розмахуючи руками. бігати по класі. А в таку пору він бував «добрий», любив, коли ученики вторували його ідіотичному сміхові й хіба виємково причепився до кого з невикликаних до градуса. Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та проте вражіння того року лишилися у мене незагерті, болючі й досі, не в одному — чую це — скривили мій характер, поцували мою вдачу, причинили мені не мало душевної муки в цілім житті. Невва річ, що й з иншими учениками було не ліпше. Та ні, з многими було далеко, далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом в ослячій лавці був якийсь Волянський — тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою та сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потім. Хлопець був не сотворений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у василіян у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третьої класи, але те знаю, що в третій класі він був справді «ослом»: ані писати — про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорити. Я не тямлю, коли і яким чином він дістався до ослячої лавки — певно, що не обійшлося без посередництва тростинки о. Телесницького. Але, посадивши його тут, наш кат на якийсь час лишив його в супокою. «Заривав», цеб-то заштитував иноді.

коли був у добрім гуморі, але, не одержуючи відповіді, вдоволявся стереотиповим дотеном: «Волянський — осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни» — і йшов далі.

Я зразу за прикладом інших хлопців, а головне самого вчителя, також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. ин. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних товариських послуг: цьому з нас треба пера, тому олівця, цей забув чорнило, той книжку — почали ми потроху ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський — добрий хлопець. Далі на павзах¹, виходячи зі школи або перед початком години, ми заходили в розмови. Звичайно, як селянські сини — про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені дуги, наші підгірські річки, риболовлю, пташок, гриби та ягоди. Всі ті речі давали нам тему до безконечних розговорів, у яких ми інстинктом обміняли «злобу дня», всю ту погань, що нас оточувала в класі. Показалося ще одне — Волянський умів оповідати чудово. Він не заминався, не гикався², не повторяв поодиноких слів, як чинив, відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили рівно, були

¹ Павза — перерва.

² Гикатись — зайкуватись.

добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали мене за серце. Оповідав, як старий, поважно, хоч ані крихти не «садився», з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі брешуть мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос: досі триває почуття чогось ніжного, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь — це вражіння його оповідань. Змісту їх не тямлю, але вражіння його не затреться в душі до смерти. Коли, було, зачне оповідати, то зараз немов инший робиться, немов якийсь окремий, чужий дух вступає в нього й говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме й тими самими словами. Все знав щось свіже, а, може, лише таким свіжим способом оповідав.

Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бджола в меді з чужого улія, і зробився майже невідступним його товаришем, а властиво слухачем. Я почав ходити до нього на квартиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянський ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо, було, з півгодини, помучимося. Що було до писання — рахункові задачі, німецькі задачі, те попишемо, а властиво Волянський відпише від мене, а усного не може охопити.

— Ні, — скаже сумно, — не берётся це моєї голови. Ось послухай лише!

І ми засядемо де-будь у куті — чи то в пустій комірці, чи в огороді, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати,

Коли вичерпалися його власні вражіння та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопчик, що не міг ні за що затишити, як відміняється die Biene ¹, а як der Bär ², скільки буде 7×8 , а скільки йде 7 у 65, — той сам «осел дарданський» знав на пам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно, так плавно, що я, привикши змалку чути добрих сільських оповідачів, і то добрих на різні лади — і жартливих, і сумовитих — при його оповіданнях сидів, мов зачарований. Досі я згадую про цього хлопчину, як про невияснений для мене психологічний феномен ³. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то, певно, вийде що-найменше тиждень, коли й не більше. І весь той час Волянський оповідав плавно, рівно, до речі, без зайвих фраз і, що найцікавіше, ніколи не повторив одного й того самого оповідання два рази. Його оповідання плило гармонійно, мов невеличка підгірська річка.

¹ Die Biene — бджола (з нім.).

² Der Bär — ведмідь (з нім.).

³ Феномен — явище.

що лагідно туркоче, ніде не спивається, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водонадів, і ніколи не вертає взад. Я був так очарований його казками, що, хоч плохий каліграф, пробував записувати їх — звісно, з пам'яті, вечером у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його голосі — тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я, знеохочений, кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибильшую трохи, тоб-то, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати цього не можу; спомини, це справді — *Dichtung und Wahrheit*¹. Чим більше й ширіше мемуарист силкується перенести вповні з усіма фарбами й тонами той образ давно минулих подій, що лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть чогось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу. Але ж зусилля в противний бік, подати лише голі контури картини, лише силуети або навіть дерев'яні рями — ще шкідливіше для вірності споминів, бо дає кістяк замість живого тіла, пусто-порожню тінь замість конкретної дійсності.

¹ Поезія й дійсність.

Нехай же мій малий товариш Волянський стає перед вами в тій проясненій подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального талану, ніж мені здавалося тоді й здається тепер, — кому яка шкода з того? А злочин того, що був — знов так здається мені — причиною його смерти, через це таки не буде менший.

А причиною його смерти був не хто инший, як той сам наш учитель і кат о. Телесницький. Не тямлю докладно, як воно вийшло, досить, що раз він «узаявся до нього по-своєму»! Викликав його до градусу, почав читати й зараз на першій хибній відповіді так засміяв, закпцв, загулюкав його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

— Волянський, та бо ти в нас таки нічого не вчився! — кричав о. Телесницький, торкаючи його то за руку, то за вухо, та скачучи довкола нього, мов кат довкола грішної душі. — Я тебе вже не раз заривав, остерігав, упоминав, а ти ні та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз подивитись тобі там. Відки ноги ростуть! Ану, цензоре, помічники! Простягніть його.

Цензор і помічники прибігли як стій¹. Волянський зразу стояв, як оголомшений, не

¹ Як стій — миттю.

плакав, не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Цей входив чим-раз у лішний гумор.

— Ану, його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його тато бідний, тратився на штанята.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице нараз обілялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

— Прошу отця професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще цей раз! Лиш цей останній раз!

— Ні,— радісно кричав о. Телесницький, аж у долоні плещучи.— Ану, беріть його!

Цензор і помічники вхопили Волянського за руки, почали розцінати його штани.

— Прошу отця професора! Лише не на голу! Лише не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лише не на голу!

— Ні! Навмисно ні!— кричав о. Телесницький.— Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару день не міг сісти.

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу, метрову паличку з вільхового прута, суковату, покриту негладкою корою. Кілька днів уже жалувався о. Телесницький, що не може настарчити тростин на нашу класу, а оце

того дня ми побачили на кожному вікні на-
ставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не
знали зразу, що там вони стоять — одні дога-
дувалися, що для піддержування фіранок¹,
інші міркували, що це тички для тичення
квасолі, що росла під вікнами в монастир-
ським огороді. Про властиву ціль тих зна-
рядь, ту, яку глухо відчувала пікіра кож-
ного з нас, ніхто не важився висловити здо-
гаду. А проте всі з респектом² гляділи на ті
загадкові палки, і, хоч учителя не було в
класі, ніхто не важився доторкнутись до них,
а тим менше повикидати геть, у город або
на вулицю. Течер, коли о. Телесницький узяв
у руки один із тих бучків і, помахуючи ним,
весело наближавсь до своєї жертви, ми рап-
том зрозуміли їхнє призначення. Тимчасом з
Волянським зробилася несподівана зміна. Не-
минуча та ще й ганебна бійка, якої досі не
бачила наша класа і якої він мав бути пер-
шою жертвою, довела його до одуру. Цей
на вид слабосилний та невеличкий хлопчина
чув у собі силу рознуки. Він шарпнувся, по-
штовхнув одного помічника кулаком, а дру-
гого, що розпинав його штани, коліном у
груди, і обоє відскочили від нього. Цензор
Заяць держав його ззаду й кинув ним на гра-
дус. Він, закусивши зуби, почав фецкати

¹ Фіранка — завіса на вікні.

² Респект — повага, пошана.

ногами; о. Телесницький з бучком у руках заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом якраз у тій хвилі, коли вчитель схилився вниз, і чобіт ударив його в самі губи.

— Ов - ва! — скрикнув о. Телесницький, хапаючи себе долонею за рот. Із розтовченої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був, мабуть, не дуже сильний, бо він, винявши з кешені хустку, лівою рукою приложив її до рота, а в правій замахнув палицею і, не тратячи доброго гумору, говорив далі:

— Е, сину! Так ти ось як? Ну, це в нас не йде! Цього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його!

Помічники тимчасом разом із цензором таки перемогли Волянського, стягли з нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цуцко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся що-сили бити бучком по голому тілі. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький зупинився; він смакував цей крик болю й не міг здержати себе, щоб не зажартувати:

— А прецінь¹, ми раз получили від тебе людський голос! Ану, ще раз!

¹ Прецінь -- однак.

Другий удар — новий неслівський окрик.

— О, це ще краще! — жартував о. Телесницький. — Зовсім так, як у тій пісні співається:

Видобув такий гарний баранячий голос,
що старий Йосип перестрашився його.

А потім удари посипалися густо, градом.

— Ти мене до крові, то й я тебе до крові! Кров за кров! Кров за кров! — приговорював о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пицання нещасного хлопця, ніщо не зворушувало ката. Ось із-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілі на сорочку, на дошки градусуса; о. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров підчас розмаху почала бризкати по білих стінах класи. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів.

О. Телесницький зупинився. Дихав важко з натуги. Закривавлену хустку відняв від уст, потім вийшов на коридор, приніс склянку води і хлопнув на зомлілого хлопця. Цей отворив очі й застогнав.

— Га, га, га! Пане Волянський! А як вам дрімалося? — жартував о. Телесницький.

— А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбиратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одержу, раз-у-раз піддержуючи його.

— Ну, що ж ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го, го, синку! Бачиш тепер, як то в нас виглядає? Ади!

І він показав йому закривавлену палку і криваві кронки по стіні, що набризкали з неї.

— Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже, знай, це кутя з маком! Ти бачив, як на святій вечір кидають її на стелю, і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Не тямив? Правда, кажуть: сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця! Так само і в нас. Із отакого сім'я має вирости щільність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка інша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнучи, стояв на місці. Помічники цензора взяли його під руки й повели до лавки.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

— Га, га, га! — реготався о. Телесницький.— А що, бігають мурашки? Шкроботять хрущі? А видиш, як то не добре засиджуватися на одному місці! Га, га, га! Смійтеся, хлопці! Смійтеся!

І вся класа зареготала силуванням сміхом.

— От так! То гарно! Так належиться! Не правда, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися й тоді плакати, коли я вам скажу? Видите, прецінь я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за це!

Поки йшов регіт у класі і все оте дике звуцання над дитячими душами, я в осячій лавці обік покараного товариша душився від плачу. Мене щось стискало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом і жалем, мов би я сам був винен усьому тому, що тут сталося, мов би я сповнив тяжкий злочин. дивлячись спокійно на це катування, не кричачи і валту або не лягши сам під удари. Я потайки схилився й цідував і слізьми обливав холодну руку Волянського.

Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі й лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з зачудуванням, не то з німою подякою, і прошептав:

— Проведеш мене додому?

Я кивнув головою.

— І скажеш господні все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли. О. Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи кривавою паличкою, і шукав нової жертви для свого людожерного гумору.

Я привів Волянського на його квартиру й розповів усе його господні. Бідна міщанка аж за голову вхонилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи криваві штанці від його ран, вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала пелюда - манаха, грозила, що піде

до ректора, що покличе лікаря, щоб списав *visum repertum*¹, та, мабуть, не зробила цього. Одно лише зробила — положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг вечором, він лежав у сильній гарячці й не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і нагнав мене додому. Більше я не бачив Волянського. За тиждень він умер від запалення мозку. Ми ховали його з парадною, вся школа нарами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

А о. Телесницький учителював і бавився. Останні місяці шкільного року він майже не вчив, тільки знущався над дітьми. Йому замало було побоїв, він добирав способів, щоб мучити душі більше, як тіло. Він уже не карав инакше, як лише на «голу», і продовжував кожну кару на п'ять, десять або й більше хвилин. Коли бідного делінквента² з оголеним задом поклали на градусі або на лавці й цупко взяли в руки, о. Телесницький наблизиться їй сильно свисне палкою, але не б'є, і регочеться до рознуку³, коли бідна жертва, ще не почувши болю, лише чуючи свист палки, заверещить із самого страху.

— Але - ж гов! Сипоцьку! Чого кричиш? Адже ще тобі нічого не сталося! — промовляє він. — Ну, скажи, болить тебе?

¹ *Visum repertum* — посвідка про побої (з лат.).

² Делінквент — засуджений на кару.

³ До рознуку — майже не трісне.

— Ні, — відповідає бідний мученик.

— Ну, бачиш. А тепер?

І тут сильний удар падає на голе тіло.

— Ну, тепер то що иншого. Тепер можеш собі йойкнути.

Улюбленою його забавою був торг із делінквентом.

— Бачиш, ти нині не вмів лекції. Ну, скажи сам, що тобі належить?

— Прошу отця професора, я вчився! — з плачем запевняє ученик.

— Ну, добре, вчився, але не вмієш. Що ж тобі за це належить?

Коли ученик не відповідає, він береться сам оцінити число вдарів. Коли ученик скаже мале число, він ніби пристає на це, але жадає, щоб бідний хлопець приймав їх мовчки, без крику, як належну данину. Коли хлопець пристає, він б'є з такою силою, що хлопець, хоч і не рад, мусить крикнути, а тоді о. Телесницький тріюмфує:

— Га, га, сину! А де наша угода? Ти кричиш? Ну, вибачай, за це тобі подвоїться порція. Я тому не винен.

Нарешті скінчився той рік, певне, найстрашніший, найфатальніший¹ рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким і більше вже не бачили його. Його перенесено

¹ Найфатальніший — найнещасніший.

з Дрогобича до Добромиля і зроблено манастирським проповідником. Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасла й досі й не вигасне до моєї смерти.

Хто він був? Навмисний злочинець, чи *sui generis*¹ доктринер², що робив це в добрій вірі, чи божевільний, що якоюсь помилкою замість у Кульпарків³ дістався на вчительську катедру у Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не важився відновлювати в душі спомини про нього. Та годі вагатися. Оце ж і скидаю з душі хоч частину тих важких споминів. Нехай вони плямою нестертої ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять і на тих, що поставили та толерували⁴ його на тій становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують, як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любови, терпеливості й абнегації⁵.

¹ *Sui generis* — своєрідний (латин.).

² Доктринер — суха, формальна людина.

³ Кульпарків — лікарня для божевільних у Львові.

⁴ Толерувати — терпіти.

⁵ Абнегація — самовідречення.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Правління : Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

ПО ВСІХ ФІЛІЯХ ТА КНИГАРНЯХ ДЕРЖВИДАВУ Є
ТАКА ЛІТЕРАТУРА З УНІВЕРСАЛЬНОЇ ДИТЯЧОЇ
БІБЛІОТЕКИ :

Біглець, С.—Як діти комуну робили. Оповідання. Видання
друге. 20 стор., ц. 6 коп.

Забіла Наталя.— Півість про червоного звіра. 20 стор.,
ц. 8 коп.

Короті, А.— Хоробрий. Переклад О. Журливої. 24 стор.,
ц. 8 коп.

~~Кирпатенко, І~~ ~~Відомчі~~ ~~Сповідання~~ ~~Друге видання~~
16 стор., ц. 5 коп.

Майн-Рід.— Маленький моряк. 28 стор., ц. 8 коп.

Мультиатулі.— Саїд та Аїнда. Оповідання з життя ту-
більців на острові Яві. 24 стор., ц. 8 коп.

Остроумов, Л.— На паї отязі. 28 стор., ц. 8 коп.

Серафімович, С.— На крижині. 19 стор., ц. 6 коп.

Почтові відділи Держвидаву надсилають накладною
платнею кожну книжку як власного, так і всіх видав-
ництв СРСР.

Пересилка й пакування на всі замовлення за кошт
Держвидаву, коли замовлення наперед оплачується
готівкою.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

Харків, 2-й Радянський пров., № 2

Філії та книгарні по всіх округових і значніших містах УСРР

Ціна 10 коп. (Р)

